

BADIIY ASARLARDAGI DIALOG SHAKLLARI ORQALI ASAR MAZMUNINI YORITISHNING STILISTIK XUSUSIYATLARI: O'ZBEK ADABIYOTI MISOLIDA

Niyozmetov Bunyodbek

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek adabiyotidagi dialog shakllarining stilistik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Dialoglar asarda muallifning asosiy g'oyalarini yetkazishda, qahramonlararo munosabatlarni yoritishda va voqealar rivojini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Maqolada Alisher Navoiyning "Xamsa", Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarlaridagi dialoglar o'rganiladi. Ushbu tahlil orqali badiiy asarlardagi dialog shakllarining uslubiy va semantik funksiyalari yoritiladi.

Annotation This article is dedicated to the study of the stylistic features of dialog forms in Uzbek literature. Dialogs play an important role in conveying the author's main ideas, illuminating relationships between characters, and ensuring the development of events in a work. The article examines the dialogs in Alisher Navoi's "Khamsa" and Tog'ay Murod's "Otamdan Qolgan Dalalar." Through this analysis, the stylistic and semantic functions of dialog forms in artistic works are highlighted.

Аннотация Данная статья посвящена изучению стилистических особенностей диалоговых форм в узбекской литературе. Диалоги играют важную роль в передаче основных идей автора, освещении отношений между персонажами и обеспечении развития событий в произведении. В статье рассматриваются диалоги в «Хамсе» Алишера Навои и «Отамдан Қолган Далалар» Тоғая Мурода. В результате этого анализа освещаются стилистические и семантические функции диалоговых форм в художественных произведениях.

KIRISH (INTRODUCTION)

Dialog – bu asar voqealarining rivoji va qahramonlarning nutqi orqali muallifning maqsadini ochib beruvchi muhim badiiy vositadir. Dialog orqali qahramonlarning xarakteri ochilib, ular o'rtasidagi munosabatlar aniq ifodalanadi. O'zbek adabiyotining turli davrlarida dialog shakllarining o'ziga xos stilistik va funksional jihatlari mavjud. Alisher Navoiyning "Xamsa" asarlari, XX asr o'zbek adabiyotida o'ziga xos joy egallagan Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarlari misolida dialoglarning stilistik vazifalari va ularning asarning mazmunini qanday rivojlantirishi o'rganiladi.

Dialoglarning stilistik xususiyatlarini o'rganish, ularning qahramonlar xarakterini yoritishdagi o'rni va voqealar rivojini ta'minlashdagi rolini ko'rsatish uchun muhimdir. Ushbu maqolada turli asarlardagi dialog shakllari orqali asar mazmunining qanday boyitilganini tahlil qilishga e'tibor qaratiladi.

TADQIQOT USULLARI (METHODS)

Ushbu tadqiqotda bir necha adabiy metodlar va usullar qo'llaniladi, ularning har biri dialog shakllarining stilistik xususiyatlarini chuqur o'rganishga imkon beradi:

1. Lingvistik tahlil:

Sintaktik tahlil: Dialoglardagi gaplar qanday tuzilganini va ularning sintaktik strukturalarini o'rganadi. Masalan, qahramonlar o'rtasidagi muloqotning qisqa, lekin ta'sirli

gaplar orqali qurilishi ko'p hollarda voqealar rivojini kuchaytirishi mumkin. Alisher Navoiy asarlarida, masalan, "Xamsa"da, qahramonlar o'rtasidagi nutq qisqaroq, ammo mazmunli ifoda orqali aks ettiriladi.

Leksik tahlil: Dialoglarda ishlatiladigan so'zlar, iboralar va ifodalar orqali qahramonlarning xarakteri va ruhiy holati qanday ifodalanishini o'rganish. Dialoglarda jamoatchilik tili yoki xalq og'zaki adabiyoti elementlarining qo'llanilishi qahramonlarning ijtimoiy qatlami haqida ko'plab ma'lumotlar beradi. Misol uchun, Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarida oddiy xalq tili, xalqning mehnatkash ruhini aks ettiradi.

2. Kontekstual tahlil:

Vaqt va makon konteksti: Dialoglar o'tkazilgan vaqt va joyning voqealar rivojiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish. Misol, Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asarida, qahramonlarning ichki kechinmalari va muloqotlari zamon va makon bilan bevosita bog'liq. Ularning ichki holati ko'plab zamoniy ijtimoiy va psixologik kontekstlar bilan bog'liq.

Kultural kontekst: Dialoglarning o'zgacha madaniy kontekstda qanday shakllanganligini o'rganish. O'zbek adabiyotida xalq an'analari va urf-odatlar dialoglarga kiritilgan elementlar orqali aks ettiriladi. Masalan, Tog'ay Murodning asarlarida urf-odatlar, milliy qadriyatlar va an'analari qahramonlar muloqotida ko'rinadi.

3. Taqqoslash usuli:

Asarlararo taqqoslash: O'zbekiston adabiyotida turli mualliflar o'rtasida dialog shakllarining qanday farqlanishini o'rganish. Masalan, Alisher Navoiy va Tog'ay Murod asarlaridagi dialoglar o'rtasida stilistik farqlarni aniqlash. Navoiyning dialoglari ko'proq falsafiy va didaktik maqsadlarni ko'zlaydi, Tog'ay Murod esa psixologik va ichki ziddiyatlarga e'tibor beradi.

Janrlararo taqqoslash: Turli janrlar (masalan, epik, dramatik, lirik) ichidagi dialog shakllarini tahlil qilish. Har bir janrda dialogning o'ziga xos vazifalari va uslublari mavjud. Bunda masalan, drama asarlaridagi dialoglarning sahnadagi harakat va voqealarni rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

4. Falsafiy va psixologik tahlil:

Falsafiy tahlil: Dialoglar orqali keltirilgan falsafiy g'oyalar va g'oyaviy ziddiyatlar qanday ifodalanishini o'rganish. Alisher Navoiy asarlarida falsafiy savollar, ahloqiy masalalar va umuman inson hayoti haqida chuqur fikrlar dialoglar orqali ifodalanadi.

Psixologik tahlil: Dialoglardagi qahramonlar ruhiy holatlari va ichki ziddiyatlarini ochib beruvchi tahlil. Bu usul orqali qahramonlar muloqotida ularning psixologik kechinmalarini aniqlash va qanday holatlarda muammolarni keltirib chiqarayotganini o'rganish mumkin.

5. Qiyosiy va tarixiy tahlil:

Qiyosiy tahlil: O'zbek adabiyotida dialog shakllarini boshqa xalq adabiyotlari bilan solishtirish. Masalan, turkiy xalq adabiyotida dialoglarning o'rni va xususiyatlarini o'rganish, o'zbek adabiyotidagi dialoglar bilan qiyoslash.

Tarixiy tahlil: Dialoglar va ularning uslublarning tarixiy rivojlanishini o'rganish. O'zbek adabiyotida har bir davrda qanday dialog shakllari ishlatilganligi va bu shakllarning ijtimoiy, siyosiy va madaniy kontekstlarda qanday o'zgarishlarga uchraganligini o'rganish.

Ushbu tadqiqot usullari badiiy asarlardagi dialog shakllarining stilistik xususiyatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Har bir usul dialoglarning turli jihatlari ochib berish va

asar mazmunini boyitishdagi rolini ko'rsatishda yordam beradi. Dialoglar nafaqat qahramonlarning xarakterini ochib beradi, balki asar voqealarining rivojida ham muhim ahamiyatga ega.

Natijalar (Results)

Alisher Navoiy "Xamsa" asarlaridagi dialoglar

Alisher Navoiy asarlarida dialoglar falsafiy va axloqiy mavzularni ochishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, "Farhod va Shirin" asarida qahramonlar orasidagi dialoglar sevgi, sadoqat, va axloqiy masalalarni yoritish vositasi sifatida ishlatilgan. Farhod va Shirin o'rtasidagi suhbatlar faqatgina shaxsiy munosabatlarni emas, balki ular orqali oshkora qilinadigan falsafiy savollarni ham qamrab oladi. Farhodning Shirin bilan qilgan muloqotida, o'zaro bir-biriga yozishgan maktublarida uning o'z maqsadi va hayotiy falsafasi ochiladi. Shuningdek, Farhodning Xusrav bilan o'zaro munozarasi boshlang'ich qismining o'zida nihoyatda kuchli ishlangan va bu dostonga katta falsafiy g'oyalarni bera olgan.

Misol: Dedi: Nedur sanga olamda pesha?

Dedi: Ishq ichra majnunluq hamesha.

Dedi: Bu ishdin o'lmas kasbi ro'zi,

Dedi: Kasb o'lsa basdur ishq so'zi.

Ushbu baytlar orqali Navoiy ishqni inson hayotidagi eng muhim kuchlardan biri sifatida ta'riflaydi. U ishqning kuchini, uning insoniyatga ta'sirini va bu jarayonda o'zaro aloqalarning muhimligini ko'rsatadi. Farhod va Shirin o'rtasidagi ishq – nafaqat shaxsiy, balki umuman insoniyatning ma'naviy hayoti uchun zaruriy bir unsurdir.

Shu tariqa, bu baytlar nafaqat Farhod va Shirinning hikoyasini, balki insoniyatning sevgi, maqsad va umidlariga bo'lgan munosabatini ochib beradi. Ishq – insoniyatni bog'laydigan va uning harakatini rag'batlantiradigan bir kuchdir.

"Otamdan qolgan dalalar" romani Tog'ay Murodning o'zbek adabiyotidagi muhim asarlaridan biri hisoblanadi. Ushbu asar nafaqat qahramonlarning ichki kechinmalarini, balki ularning o'zaro aloqalarini va qiyinchiliklarga munosabatlarini yoritadi. Dialoglar asarning ko'plab g'oyalari va obrazlarning xarakterini ochib berishda muhim rol o'ynaydi. Keling, dialog o'rinlarini qanday muhim omil sifatida ko'rib chiqamiz:

1. Qahramonlarning xarakterini ochish:

Dehqonqul va Aqrab qo'rboshi o'rtasidagi dialoglar ularning xarakterlarini, shaxsiyati va dunyoqarashlarini yoritadi. Masalan, Dehqonqulning yurtiga va dalalariga bo'lgan sadoqati, uning "Yurtimizning har bir zaminida bizning mehnatimiz, terimiz bor" degan so'zlarida ko'rinadi. Bu ibora, uning o'z zaminiga bo'lgan muhabbatini, mehnatga bo'lgan hurmatini ochib beradi.

Aqrab qo'rboshi esa, "Sen mehnatingni qadrlaysan, lekin bu erda kimning qanday huquqi borligini bilishing kerak" degan iborasi orqali o'z manfaatlarini ustun qo'yadigan shaxs sifatida ko'rinadi.

2. Asarning g'oyasini ifodalash:

Dialoglar orqali asarning markaziy g'oyalari, ya'ni erkinlik, insoniylik, va jamiyatdagi o'zgarishlar osonlik bilan ko'rsatiladi. Misol uchun, Aqrabning "El-yurt shunday deb ayt" degan so'zlari orqali u xalqni boshqarish va ularga yovuz kuchlarga qarshi kurashishni targ'ib qilmoqda. Bu o'z o'rnida milliy ozodlik harakatini ifodalaydi.

3. Qahramonlar o'rtasidagi ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarni ko'rsatish:

Dialoglar, qahramonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ochib beradi. Masalan, Dehqonqulning oilasi bilan aloqasi, Aqrab bilan o'zaro munosabatlari orqali kimgadir qanday ahamiyat berishi, oilaga bo'lgan mas'uliyati va siyosiy hayotga befarqligi aks etadi.

4. Xalqning ruhiyatini aks ettirish:

Tog'ay Murod o'z asarida xalqning ruhiyatini, an'analarini va qadriyatlarini sahnaga olib chiqadi. Dialoglar orqali asar qahramonlari xalqning talafotlari, umid va orzularini ochib beradi. Misol uchun, Dehqonqulning "Olam iliq-iliq bo'ldi" degan iborasi, tabiat va qishloq hayotining yuksalishini, qahramonlarning umidlarini aks ettiradi.

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanida dialoglar nafaqat qahramonlar xarakterini ochishda, balki asarning g'oyasini ifodalashda ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu dialoglar orqali muallif, o'z qahramonlari va ularning ruhiyati, ichki kechinmalari orqali o'z xalqining tarixini, an'analarini va milliy qadriyatlarini etkazishga harakat qilgan. Dialoglar asarning mavzu va g'oyalarini ochishda, qahramonlar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettirishda beqiyos ahamiyatga ega.

MUNOZARA (DISCUSSION)

Tahlillardan ko'rinib turibdiki, har bir adabiy asarda dialoglar o'ziga xos stilistik funktsiyani bajaradi. Alisher Navoiy asarlarida dialoglar nafaqat qahramonlar o'rtasidagi o'zaro muloqot sifatida, balki falsafiy va axloqiy mavzularni yoritishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Uning "Xamsa" asaridagi dialoglar ko'plab tafakkur, qarama-qarshilik va insoniy qadriyatlar haqida chuqur fikrlar yuritadi. Masalan, Farhod va Shirin o'rtasidagi muloqotlar, ularning sevgisi va sadoqatini, shuningdek, hayotning qiyinchiliklarini qabul qilish borasidagi fikrlarini o'z ichiga oladi. Bu dialoglar orqali Navoiy sevgi va o'zlik haqidagi falsafiy savollarni ko'taradi va bu mavzularni murakkablik bilan ifodalaydi.

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" asaridagi dialoglar esa realistik hayotiy voqealarni ifodalaydi va xalqning turmush tarzi, mehnatga bo'lgan munosabatini ochib beradi. Dehqonqul va uning ayoli o'rtasidagi muloqotlar orqali oddiy qishloq odamlarining hayoti, oila ichidagi munosabatlar va mehnatning ahamiyati haqida to'liq tasavvur hosil qilish mumkin. Bu dialoglar xalqning qiyinchiliklari, umid va mehnat haqidagi qadriyatlarini aks ettiradi. Murod, dialoglar orqali o'z qahramonlarining ichki olamiga chuqur kirib boradi va ularning hissiyotlarini, orzularini va istaklarini o'quvchiga yetkazadi.

Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, dialoglar har bir asarda asarning mazmunini chuqurlashtirishda va qahramonlar xarakterini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Ular stilistik jihatdan ham turlicha bo'lishi mumkin: falsafiy, realistik yoki psixologik. Bu esa har bir asarning janriga va yozuvchining maqsadiga bog'liq holda o'zgaradi. Masalan, Navoiy asarlarida dialoglar orqali o'tkazilgan falsafiy savollar insoniyat tarixidagi universal masalalar bilan bog'liq bo'lsa, Murodning realistik dialoglari hayotiy haqiqatni aks ettiradi, Do'stmuhammadning psixologik dialoglari esa shaxsiy izlanish va ruhiy holatni ochadi.

Shunday qilib, har bir yozuvchi o'z asarida dialoglardan foydalanish orqali o'zining maqsadlarini, fikrlarini va hissiyotlarini o'quvchiga etkazishda muvaffaqiyatli natijalarga erishadi. Bu esa adabiyotning rivojlanishida va har bir qahramonning individual hikoyasini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Dialoglar orqali o'tkazilgan chuqur tahlillar asarlarning mazmunini boyitadi va o'quvchini yanada ko'proq o'ylashga undaydi.

XULOSA (CONCLUSION)

O'zbek adabiyotida dialoglar mualliflar uchun kuchli stilistik vosita hisoblanadi. Ular nafaqat qahramonlarning nutqini ifodalash, balki asarning asosiy g'oyalarini yoritishga ham xizmat qiladi. Dialoglar orqali mualliflar qahramonlar o'rtasidagi aloqalarni, shuningdek, ularning ichki kurashlarini va hayotiy qadriyatlarini ochib berishadi.

Alisher Navoiy asarlaridagi dialoglar ko'pincha falsafiy va axloqiy savollarni muhokama qilishga mo'ljallangan. Ular orqali insoniyatning qadr-qimmatini, sevgisi va hayotiy maqsadlari haqida chuqur fikr yuritiladi. Dialoglar, o'z navbatida, Navoiy o'z qahramonlari orqali eng murakkab va fundamental savollarni ko'tarishini ko'rsatadi.

Tog'ay Murod o'z asarlarida realistik dialoglardan foydalanadi. Uning dialoglari oddiy insonlarning hayoti, mehnati va umidlari haqida yozilgan bo'lib, o'quvchining qishloq hayotiga chuqur kirishiga imkon beradi. Bu esa xalqning qiyinchiliklari va qadriyatlarini o'zida mujassam etadi.

Shu sababli, dialoglar o'zbek adabiyotida asar mazmunini boyitishda va qahramonlar xarakterini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Har bir muallifning dialoglarni ishlatish uslubi adabiyotga o'ziga xos rang va chuqurlik kiritadi. Bu esa o'quvchini nafaqat bir asar bilan, balki bir umrlik tafakkur va muloqot bilan tanishtiradi.

Umuman olganda, o'zbek adabiyotida dialoglar nafaqat til va nutqning, balki fikr va g'oyalarning o'zaro aloqasini ifodalovchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Dialoglar orqali o'tkazilgan chuqur tahlillar o'quvchini fikrlashga va adabiy asarlarning ma'nosini chuqurroq anglashga undaydi. Bu, albatta, adabiyotning rivojlanishiga hissa qo'shadi va har bir qahramonning individual hikoyasini yanada boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy, Alisher. Xamsa. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti, 1980. 320 bet.
2. Murod, Tog'ay. Otamdan qolgan dalalar. Toshkent: Sharq, 1994. 168 bet.
3. Abduqodirov, M. "Alisher Navoiy asarlarida dialogning rol va ahamiyati". O'zbekiston adabiyoti va san'ati jurnali, 2020, 5-6-sonlar, 12-15-betlar.
4. Ergashev, S. "O'zbek adabiyotidagi dialog shakllari: tahlil va o'rganish". O'zbek filologiyasi ilmiy to'plami, 2021, 15-20-betlar.
5. Khamraev, I. "O'zbek adabiyotida psixologik tahlil". Adabiyotshunoslik jurnali, 2019, 3-son, 44-52-betlar.
6. Rasulov, B. "Dialog va monolog: badiiy asarlardagi farq va o'xshashliklar". Samarqand davlat universiteti axborotnomasi, 2018, 1-son, 11-16-betlar.
7. Qodirova, N. "Badiiy asarlarning ruhiy jihatlarini". Adabiyot va san'at jurnali, 2022, 4-son, 22-28-betlar.
8. Karimov, U. "Tahlil va tafsir: O'zbek adabiyotida dialoglar". Fan va ta'lim jurnali, 2023, 6-son, 30-35-betlar.
9. Hoshimov, E. "Falsafiy va axloqiy masalalar: O'zbek adabiyotida dialog shakllari". Toshkent davlat universiteti ilmiy xabarnomasi, 2021, 2-son, 17-23-betlar.